

AKSAK REKABETİN ÖNLENMESİNDE DEVLETİN ROLÜ

Nazım ÖZTÜRK^a

Yüksel BAYRAKTAR^b

Özet

Piyasa ekonomisi taraftarları düşüncelerini tam rekabet piyasası varsayımına dayandırmakta, piyasanın kendi kendine bütün sorunları çözeceğini ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Oysa aksak rekabetçi oluşumlar söz konusu olduğunda piyasa mekanizması aracılığıyla kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması mümkün olamamaktadır. Aksak rekabet koşullarında piyasa ekonomisi tek başına Pareto etkin dağılımı sağlayamamakta, ekonomik etkinliği sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Piyasanın başarısız olduğu bu durum, devleti ekonomiye çeken önemli birer gerekçe olmakta ve devlet fiyat mekanizmasının eksikliklerini gidermek ve aksak rekabetçi oluşumları engellemek amacıyla ekonomiye müdahale etmektedir. Rekabetin düzenlenmesi, korunması ve gerçekleştirilmesinde devlete önemli görevler düşmektedir. Yalnızca kişisel çıkar tarafından yönlendirilen bir toplumun “insafsız vurguncular” toplumu olmasını engelleyen temel öge rekabettir. Bu çerçevede çalışmada, devletin ekonomiye müdahale etmesinde son derece önemli rol oynayan ve piyasa başarısızlığına yol açan aksak rekabet üzerinde durulmaktadır. Bunun için şu sorulara cevap aranmaktadır: Rekabet ne demektir? Rekabetin yerine getirdiği fonksiyonlar nelerdir? Rekabet kaynak dağılımının sağlanmasında ne gibi rol oynamaktadır? Tam rekabet her zaman mümkün müdür? Aksak rekabetçi oluşumlar nelerdir, niçin ve nasıl oluşmaktadır? Aksak rekabetin önlenmesinde devlete düşen görevler nelerdir?

Anahtar Kelimeler: Rekabet, Kartel, Tröst, kaynak dağılımı etkinliği.

THE ROLE OF STATE PREVENTING IMPERFECT COMPETITION

Abstract

The supporters of the market economy places their thoughts on the assumption of perfect competition, and they claim that the market economy itself will take care of all the problems in economy, hence there is no need for the government to interfere the market affairs. However, when there is an imperfect market structure, market economy will not provide efficient resource allocation. The market economy in imperfect conditions will not provide the Pareto optimality. Furthermore, it will be insufficient to provide economic efficiency as well. This market failure becomes the basis for the government intervention and the government intervenes the market to prevent this imperfect competition and to establish the correct pricing mechanism. There are important duties for the government to protect and to regulate the competition. Competition is the main factor to prevent the society which is driven by self interest from becoming a “ruthless looter”. In this context this study concentrates on the imperfect competition that causes market failure and the reason for the government intervention. The answers are sought for the following questions: what does competition

^a Doç, Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, nozturk@cumhuriyet.edu.tr

^b Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, ybayraktar@kocaeli.edu.tr

mean? What kind of functions the competition fulfills? What is the role of the competition in resource allocation? Is the perfect competition possible all the time? What kind of conditions creates imperfect competition? How does the imperfect competition occur? What are the responsibilities of the government to prevent the imperfect competition?

Key Words: Competition, Cartel, Trust, Resource Allocation Efficiency

1. GİRİŞ

En genel tanımıyla piyasa mübadelenin gerçekleştiği yerdir. Piyasayı oluşturan temel unsur mübadele, yani alıcı ve satıcının karşılıklı istek ve iradelerinin birbirlerine uygunluğu olduğuna göre, alıcı ve satıcıların sayısı ile birbirleri hakkındaki bilgi dereceleri meydana çıkacak piyasanın özelliklerini belirlemektedir. Piyasaların çok çeşidi olup, tam rekabet piyasası bunlardan sadece biri ve daha önemlisi gerçek dünyada en az rastlanan türüdür. Gerçek dünyadaki piyasalar aksak rekabet piyasaları diye adlandırılan piyasalardır. Aksak rekabet piyasalarının başlıca türleri, satıcıların türleri yönünden monopol ve oligopol, alıcıların sayısı yönünden monopson ve oligopson olarak belirtilebilir. Bu temel ayırım yanında, aslında oligopol piyasası niteliğinde olduğu halde reklam, pazarlama ve ürün farklılaştırma yoluyla monopolcü özellikler gösteren monopolcü rekabet piyasası da ortaya çıkabilmektedir (Savaş, 2000:9-10). Aksak rekabetin varlığında alıcı ve satıcılar tek başlarına veya anlaşarak piyasa fiyatını etkileyebilir. Fiyat kabul edici değil fiyat yapıcı haline gelen üreticiler mallarını piyasa fiyatının üzerinde bir fiyattan satar. Tam rekabet piyasasının yerini aksak rekabetin alması, dolayısıyla firmaların malın piyasa fiyatını etkileyebilmeleri, piyasa mekanizması aracılığıyla Pareto etkin dağılımın sağlanamamasına yol açar. Tam rekabet piyasasında fiyat marjinal maliyete eşit iken, aksak rekabet piyasalarında fiyat marjinal maliyetten büyük olur. Böyle bir durumda marjinal ikame haddinin marjinal dönüşüm haddinden büyük olması ekonomik etkinliğin sağlanamamasına neden olur (Ünsal, 1998:542).

Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanabilmesi için, herhangi bir mal veya hizmet arzının ortalama gelir, marjinal maliyet ve fiyatın birbirine eşit olduğu noktaya kadar artırılması gerekmektedir. Eğer mal ve hizmetler etkinlik düzeyindekinden daha az miktarda sunulur ise fiyat marjinal maliyeti geçecektir. Tüketiciler malın bir ünite fazla birimi için, söz konusu malın üretim maliyetinden daha fazla bir ödemede bulunmaya razıdır. Bu nedenle, daha fazla üretimde bulunulması toplumun yararına olmaktadır. Marjinal maliyetin ortalama gelire eşit olması, piyasa tarafından tam rekabet koşullarının söz konusu olduğu durumda gerçekleşebilmektedir. Aksak rekabet koşullarında ise ortalama gelir marjinal maliyeti geçmektedir. Aksak rekabet piyasalarında fiyat marjinal gelirden ve marjinal maliyetten büyük olduğu için üretimde etkinlik

koşulu sağlanamamakta ve buna bağlı olarak tüketim etkinliği de gerçekleşmemektedir. Bu durumda üretim ve tüketimin etkin eşgüdümü söz konusu olamadığından, kaynakların etkin dağılımı da gerçekleşmemektedir. Çünkü yapay şekilde yükseltelen kârlılık oranı ve kârlılık oranına göre azaltılıp çoğaltılan üretim miktarı, faktörlerin sektörler ve firmalar arası dağılımını, serbest piyasada olması gereken dağılımdan çok farklı bir şekle dönüştürmektedir (Savaş, 2000:46-47). Aksak rekabet durumunda kaynak dağılımında etkinlik söz konusu olmadığından firmaları, ortalama gelirin marjinal maliyete eşit olduğu üretim düzeyine zorlayacak olan kamu politikalarına önem vermek gerekmektedir.

Tam rekabet piyasalarının aksine aksak rekabet piyasalarında, firmanın ürününe dönük talep eğrisinin negatif eğimli olmasından dolayı, otomatik bir denge mekanizması ortaya çıkmamaktadır. Talep eğrisinin negatif eğimli olması sonucu, firmanın ek bir satışından dolayı elde ettiği gelir, ek malın piyasa satış fiyatından daha küçüktür. Firma açısından marjinal getiri, kâr maksimizasyonu kararlarında fiyattan daha önemli bir değişken olduğundan aksak rekabet piyasalarında, fiyat Pareto etkinlik koşullarının gerçekleştirilmesi için gerekli önemini koruyamamaktadır. Aksak rekabet piyasalarında fiyat marjinal maliyetten küçük olduğundan, tam rekabetteki etkinlik koşulu sağlanamaz (Nicholson, 2002:516). Tam rekabet koşullarının işlemediği günümüz piyasa ekonomilerinde, kaynak dağılımında ortaya çıkan bu etkinsizlikler önemli sosyo ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Aksak rekabet durumunda firmalar üretimlerini satış fiyatını yükseltmek amacıyla, tam rekabet piyasasına oranla kısalmaktadır. Firmaların üretimlerini yapay olarak kısımları, üretim faktörlerinin toplum tercihlerine uygun mal ve hizmet bileşimini sağlayacak şekilde, üretim alanları arasında optimal dağılımını engellemektedir. Böylece ekonomideki kaynakların bir kısmının daha verimli olabilecekleri alanlara kaydırılması önlenmiş olmaktadır (Stiglitz, 1994:263-265).

2. REKABETİN TANIMI VE NİTELİĞİ

Rekabet, piyasada ekonomik amaç ve çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen bireysel karar vericilerin üretici veya tüketici olarak kendi aralarında yaşanan bir yarış ve karşıtlık şeklindeki ilişki sürecidir. Hem kâr maksimizasyonu peşinde koşan üreticiler hem de fayda maksimizasyonu peşinde koşan tüketiciler rekabet sürecinin unsurları olmaktadır. Fakat üreticiler arasındaki rekabet daha belirgin olmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinde mülkiyet sistemi ile üretim araçları üzerindeki kullanım yetkisinin özel birimlere bırakılması, kâr ve fayda maksimizasyonunu ön plana çıkarmaktadır. Toplumsal çıkarlar aleyhine genişlemek isteyen çıkarların kontrolü, piyasa ekonomilerinde piyasaya düşen en önemli görev olup, bu görev ve fonksiyonun gerçekleşmesi rekabet ile sağlanmaktadır (Thieme, 1992:41). Piyasaların bulunduğu her ortam “piyasa sistemi” olarak işlemez. Piyasadaki karşılıklı etkileşimi sisteme

dönüştüren mekanizma rekabettir. Piyasalar her devirde ve her toplumda vardır. Piyasa sistemi ise yalnızca, haksız ve yıkıcı rekabet dışındaki “başarı rekabeti”nin olduğu durumda vardır Bir piyasa sisteminin varlık ve etkinliği için hiçbir başka unsur başarı rekabeti kadar stratejik bir öneme sahip değildir. Hatta *piyasa sistemini var eden unsur piyasalar değil rekabettir. Piyasaların olduğu ortamı bir sisteme dönüştüren unsur yalnız ve yalnız rekabettir.* Ekonomik karar ve tercihlerin yönlendirilmesi, eşgüdüm ve denetimi rekabet ile mümkün hale gelmektedir. Piyasa sistemine fonksiyonel işlerlik kazandırmanın temel ögesi rekabettir. (Erkan, 2000:123).

Yalnızca kişisel çıkar tarafından yönlendirilen bir toplumun “insafsız vurguncular” toplumu olmasını engelleyen temel öge rekabettir. Sosyal sonuçlarını düşünmeksizin kendisi için en iyi olanı yapan her birey, aynı şekilde davranan benzer güdülere sahip bireyler kümesi ile karşılaşmaktadır. Ürünü için gereğinden fazla yüksek fiyat belirler veya çalışanlarına diğer herkesin ödediği kadar ücret ödemeyi reddederse birinci durumda alıcısız, ikinci durumda ise çalışansız kalacaktır. Mal ve hizmetlerin fiyatları ve miktarlarını halkın tercihlerine göre düzenleyen piyasa bu malların üretimine katılanların gelirlerini de düzenlemektedir. Bir sektörde kârların aşırı ölçüde yüksek olması halinde, diğer alanlardan girişimciler bu sektöre akın etmektedir. Benzer şekilde, bir iş alanında ücretler gereğinden daha yüksek ise, bu alana işgücü akını olmakta ve ücretler beceri ve eğitim açısından karşılaştırılabilir işlerdeki seviyeye inene kadar bu süreç devam etmektedir. Rekabet sayesinde bir malı satın alabilecek parası olan herkes geçerli piyasa fiyatından bu malı satın alabilirken, herhangi bir malı arz eden kimse de geçerli piyasa fiyatından satış yapabilmektedir. Fiyatların ürün piyasalarını temizleyecek şekilde uyarlanmasına benzer şekilde, ücret oranları da emek piyasasını temizleyecek şekilde uyarlanmaktadır (Telatar, 2004:23-25).

Rekabetinin temel özelliği, tarafların başarıyı bir haksız nedene veya karşı tarafa kuraldışı davranmakla değil, çalışma, çaba ve yeteneğine dayandırması şeklinde elde etmesidir. Bu bağlamda rekabetin ekonomik açıdan yöneldiği alan, yenilikler üzerinden etkinlik ve verimliliğin artırılması ile olmaktadır. Başarıya güdülenmiş bireysel karar alıcılar arasında “daha kaliteli mal ve hizmeti daha ucuza sunma” şeklinde bir yarış var ise piyasa sistemi etkin sonuç vermektedir. Etkin bir rekabet politikası yüksek seviyede sınıfların yoğunlaşma ve aksak rekabetçi piyasa yapılarından kaynaklanan riskleri gidermede ve böylece yüksek fiyatları, yüksek üretim maliyetlerini ve ekonomik etkinsizliği bertaraf etmede son derece önemli faydalar sunmaktadır. Rekabet sayesinde siyasal iktidarlar ile iş alemi arasındaki ilişkiler şeffaflık kazanmakta, rüşvet, yolsuzluk ve haksız kazanç fırsatları azalmakta, lobi ve rant kollama faaliyetleri önlenmekte, firmalar arasındaki haksız çıkar çatışmalarına mani olunmaktadır (Khemani, 2002: 93).

3. REKABETİN YERİNE GETİRDİĞİ FONKSİYONLAR

Piyasa ekonomisi rekabet olmadan düşünülemez. Piyasa ekonomisinin bu özelliği onu diğer tüm merkezi planlı ekonomik sistemlerden ayırmaktadır. Ayrıca klasik liberal ekollerden farklı olarak rekabet, kendi kendini sürdürebilen ve dolayısıyla kendi haline bırakılması gereken bir süreç de değildir. Günümüz piyasa ekonomisinde rekabet devlet tarafından korunmakta ve yönlendirilmektedir. Piyasa ekonomisinde özel mülkiyet hakkı ve karar yetkisinin özel birimlere bırakılması ekonomide başarının özendirilmesi ve denetimi için zorunlu, fakat yeterli olmayan bir koşuldur. Piyasa sistemine ancak başarı rekabeti ile fonksiyonel işlerlik kazandırılabilir.

Rekabetin geçerli olduğu piyasalarda üreticilerin çalışmaları tüketiciler ve rakip firmalar yoluyla kontrol edilebilmektedir. Rekabet sayesinde karşıt ve paralel piyasa taraflarının yarışı, çıkarları kontrol altına alabilmektedir. Rekabetin en önemli fonksiyonları; üretici ve tüketici tercihlerini yönlendirme, optimal kaynak dağılımını sağlama, yenilik ve teknik geliştirme, çevresel değişmelere uyum, gelir bölüşümü ve ekonomik gücü kontrol olmak üzere sıralanabilir (Erkan, 1987:125-126; Stockmann,1992:20-25; Öztürk, 2007a: 283-296). Aşağıda bu fonksiyonlar hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Üretici ve Tüketici Tercihlerini Yönlendirme

Piyasa ekonomisinde üretilen mal ve hizmetlerin miktarı ve kalitesine ilişkin nihai kararları belirleyen tüketicilerdir. Üretilen her mal tüketicilerin taleplerine yöneliktir. Uzun dönemde ancak tüketicilerin talep ettikleri mal ve hizmetler üretilmektedir. Üreticiler ne tür mal ve hizmetleri, hangi miktar ve kalitede ve hangi fiyattan üretecekleri konusunda tüketicilerin taleplerini göz önünde bulundurarak karar vermektedir. Bu anlamda *piyasa ekonomilerinde tüketiciler kraldır*. Tüketicilerin malı alıp almamaya yönelik tercihleri mal piyasasından emek piyasasına yansiyarak genel ekonomik süreçte etkili olmaktadır. Ekonomik optimuma ulaşmak ancak tüketici egemenliğinin gerçekleşmesi ile yani mal ve faktör piyasalarında oluşan fiyatların onların gerçek kıtlık derecesini yansıtması ve faktör dağılımının tüketici tercihlerine uygun olarak dağılması durumunda söz konusu olabilmektedir. Bu bağlamda optimal durumun gerçekleşmesini sağlayan araç ise rekabet olmaktadır.

Merkezi planlı ekonomik sistemlerde piyasadaki mallara ilişkin nihai kararları yöneticiler vermekte ve tüketiciler buldukları mal ve hizmetlerle yetinmek zorunda kalmaktadır. Benzer bir durum fiyat veya miktar rekabetini engelleyen aksak rekabetçi oluşumların varlığında (tekelleşme ve kartellerin varlığı gibi), söz konusu olabilmektedir. Rekabetin üretici ve tüketicilere sağladığı en önemli avantaj davranış özgürlüğüdür. Bireysel karar alıcılar merkezi olarak belirlenmiş planlara uymak zorunda değildirler. Ancak, firmalar kendi çıkarları

için tüketici tercihlerine uyum göstermek zorundadır. Paralel piyasalar tarafından yaratılan rekabetin varlığı, piyasaların kontrol fonksiyonunu daha da artırmaktadır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak her firma müşterilerine daha iyi mal ve hizmeti daha uygun koşullarda sunma yarışına girmektedir. Rekabet girişimcilere maksimum davranış ve seçim özgürlüğü sağlamakta, bu özgürlük, etkin bir rekabetin temel ön koşulu olduğu gibi aynı zamanda başlı başına bir değeri de içermektedir. Bu değer, temel insan hakları içerisinde yer alan davranış özgürlüğüdür. İşte bu özgürlük fonksiyonu rekabeti temel unsur olarak alan piyasa ekonomisini merkezi planlı ekonomilerden ayıran en belirleyici özelliktir. Piyasa ekonomisinde davranış serbestisi pek çok önemli fonksiyonu yerine getiren temel bir unsurdur. Oysa merkezi planlı sistemlerde planlama sadece sermaye dağılımını değil, aynı zamanda emeğin dağılımını da düzenlediğinden tüketici veya üreticilerin ekonomiyi yönlendirmesinden bahsedilememektedir.

3.2. Optimal Kaynak Dağılımını Sağlama

Optimal kaynak dağılımının ve optimal verimliliğin sağlanmasında fonksiyonel işlerliğe sahip en etkin araç rekabet olmaktadır. Ekonomik kaynaklara sahip olan birimler, bunları en kârlı biçimde kullanmak isteyeceklerinden rekabet yolu ile kaynaklar en etkin oldukları alanlara kaymaktadır. Yatırım kararlarında hiçbir merkezi plan rekabetin bu fonksiyonunun yerine geçememektedir. Rekabet sayesinde üretim faktörleri en etkin oldukları alanlarda ve en uygun üretim teknolojisi içerisinde kullanılabilir. Rekabet olgusu, firmaların maliyeti düşürücü ve kârı artırıcı veya kârı koruyucu yöntemlerden yararlanarak üretimde rasyonel davranmalarını sağlamaktadır. Fonksiyonel işlerliğe sahip bir rekabet, tüketici tercihlerine uygun olan mal ve hizmet arzının gerçekleşmesini ve üretim faktörlerinin en etkin oldukları alanlarda ve üretim yöntemi içerisinde kullanılmasını sağlamaktadır. Böylece gerek nicelik gerekse nitelik olarak piyasanın mal ve hizmet donatımı iyileştirilmekte, gereksiz fiyat artış ve azalışları önlenmektedir.

Piyasa fiyatını etkileme gücüne sahip sınırlı sayıda firmanın söz konusu olduğu aksak rekabet piyasalarında, tam rekabet piyasa koşullarında geçerli olandan daha yüksek fiyatlar oluşması nedeniyle firmalar fiyat ve üretim maliyetleri arasındaki farklılığı ifade eden “rant” şeklinde aşırı kâr elde etmektedir. Aksak rekabet piyasalarında firmalar tam rekabet koşullarına oranla gereğinden düşük üretim yapmakta ve gereğinden yüksek fiyat belirlemektedir. Bu durumda malları daha düşük fiyat düzeyinden satın alabilecek bireyler piyasadan dışlanmakta ve fayda tatmini azalmaktadır. Tam rekabet piyasasında uzun dönemde aşırı kâr ortadan kalkarken, aksak rekabet piyasasında kısa dönemde sağlanan anormal kâr uzun dönemde de devam eder. Aksak rekabet piyasaları marjinal maliyetlerinin üzerinde bir fiyattan satış yaparak aşırı kâr

elde ettiklerinden toplumdaki gelir dağılımını kendi lehlerine bozarlar. Aksak rekabetin toplumdaki gelir dağılımını bozucu etkileri sosyal adalet yönünden istenmeyen bir durumdur. Aksak rekabet piyasalarında yaşanan reklam savaşı, yeni mamul savaşı, çoğu kez tüketicinin refahını etkilemekten çok firmaların pazar paylarını artırmaya yöneliktir. Aksak rekabet piyasalarında satın alınan malın fiyatı içinde çoğu kez tanıtım giderleri önemli bir yer tutar. Firmaların pazar paylarını artırabilmek için rekabeti engelledikleri aksak rekabet piyasalarında kâr maksimizasyonuna yönelen firmaların davranışları, optimal kaynak dağılımını engeller (Dinler, 2002: 317).

3.3. Yenilik ve Teknik Yaratma

Rekabetin yerine getirmesi beklenen en temel fonksiyonlardan biri de yenilik ve tekniklerin yaratılmasıdır. Piyasalarda birbirleriyle sürekli rekabet halinde bulunan firmalar yenilikler sayesinde teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmaktadır. Yenilikler de piyasanın yapısını etkileyerek rekabeti özendirir (Encaoua ve Hollander, 2002: 64). Piyasa ve rekabet sisteminin işlerliği için kâr motivasyonu önemli bir işleve sahiptir. Kârlarını artırmak isteyen firmalar yeni mallar veya yeni üretim yöntemleri geliştirmektedirler. Firmalar arasındaki rekabet onları yenilik yaratmaya yöneltmektedir. Maliyetleri düşürücü üretim yöntemleri şeklindeki teknik gelişme yeni ürünlerin üretilmesini sağlamaktadır. Rekabet yenilik baskısı yaratmakta, firmalar yeniliğin getirdiği geçici monopol durumundan yararlanarak piyasadaki güçlerini artırmaktadır. Rekabet sayesinde teknik gelişme yayılmakta ve geçici monopoller sona ermektedir.

Rekabet dinamik bir süreçtir. Bu dinamik sürecin motoru, yenilikçi dinamik girişimcilerdir. Rekabet süreci dinamik girişimcilerin atılımları ve onların izlenmesi şeklinde karşıt ekonomik birimlerin yarışmasını yansıtan bir süreç olmaktadır. Teknik yenilikleri öne sürüp gerçekleştiren girişimci belli bir süre gecikme ile diğer girişimciler tarafından takip edilmektedir. Rekabetin olmadığı durumlarda piyasanın monopolleşmesi tehlikesi gündeme gelmektedir. Pazarlanabilir yeni bir ürüne dönüşecek bir yeniliğin firmalara sağladığı kazançlar, yeniliklerin yaratılması için güçlü bir özendirme unsuru olmaktadır. Yenilikçi firmalar piyasada tüketicilerin tercih edeceği bir malın ilk ve tek üreticisi olarak monopol durumundan yararlanarak, bir süreliğine de olsa monopol kârı elde etme fırsatı yakalamaktadır. Böylesi bir fırsatın bulunması daha fazla kaynağı bu piyasaya çekmekte ve rakip firmalar piyasadan pay almak için ya yeni malları taklit ederek ya da lisans alarak piyasaya girmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, geçici monopol durumu ortadan kalkmakta rekabet sayesinde piyasa süreci yeniden işlemeye başlamaktadır. Söz konusu bu süreçler piyasalarda birbirini izleyerek ortaya çıktığı için rekabet, buluşlar, yenilikler ve taklitler şeklinde oluşan teknolojik gelişme için güçlü bir uyarı unsuru olmaktadır. Rekabet söz konusu olmadığında yenilik yaratmak ve teknik

geliştirmek mümkün olmaz. Rekabetin yeniliğe ve yaratıcılığa dayalı özelliği piyasa ekonomisinin dinamizmini belirlemektedir. Bireysel karar vericilerin yenilikçi yaratıcılığa yönelmesi ancak ve ancak aralarındaki rekabetin korunması ile sağlanabilmektedir. Bilginin üretilmesi, işlenmesi ve yararlı hale getirilmesi verimlilik ve rekabet ile yaratılabilmektedir. Yenilik ve teknik yaratmanın üretim sürecindeki en belirgin etkisi verimliliği artırmasıdır. Teknik yeniliklerle birlikte, yeni bir sermaye ve iş gücü bileşimi gündeme gelmekte, çalışılan saat başı verim artmaktadır. Rekabet sayesinde yaratılan teknik gelişme ile sermaye ve iş gücünün nitelikleri birlikte değişmekte ve verimlilik artışı birlikte belirlenmektedir.

3.4. Çevresel Değişmelere Uyum

Rekabet yarışı içindeki bireyler tek başına değil, ekonomik ve toplumsal çevre ile birlikte ve onunla etkileşim süreci içindedir. Rekabet olgusu sayesinde büyüyen ekonominin veriler çemberinde yol açtığı değişmelere daha hızlı uyumun gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Rekabet özgürlüğüne sahip firmalar talep değişimine bağlı olarak, faktör bileşimlerini değiştirebilmektedir. Firmalar yaşanan değişime, üretim programının, üretim yöntemlerinin nasıl uyum sağlayacağını öğrenebilmektedir. Böylece mikro ve makro ekonomik birimlerin uyum esnekliği artmaktadır. Bu sayede konjonktürel ve yapısal dalgalanmalara daha hızlı uyum sağlanabilmekte ve ekonomik krizler daha hafif atlatılabilmektedir.

3.5. Gelir Bölüşümü Adaleti

Rekabetinin bir diğer fonksiyonu da gelir bölüşümü için kabaca bir ölçüt sağlamasıdır. Etkin rekabet, ekonomik başarının ödüllendirilmesine dayandığı için daha verimli olanlar daha çok kâr ve dolayısıyla daha yüksek gelir sahibi olmaktadır. Fonksiyonel işlerliğe sahip rekabet, gelirin ekonomik çaba ve başarıya bağlılığını artırmakta, belli çaba ve fonksiyona dayanmayan karaborsa, haksız kazanç vb gelirlerin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Böylece faktör piyasasında ekonomik başarıya göre ücret alınması sağlanmaktadır. Fonksiyonel işlerliğe sahip olmayan piyasalarda, bireysel ve işlevsel gelir dağılımı çok daha bozuk bir yapıya yol açabilmektedir. Ancak gelirin sadece piyasada belirlenmeye bırakılması yeterli görülmemektedir. Gelir dağılımının belirlenmesi sadece rekabet sürecine bırakılmamakta, sosyal güvenlik ve gelirin hakça dağılımını içeren sosyal politika önlemleri ile gelirin ikincil dağılımı gerçekleştirilmektedir. Sosyal devlet anlayışı içerisinde gelirin piyasada belirlenmesi yetersiz olduğunda sosyal politika önlemleri ile gelirin yeniden dağılımı gerçekleştirilebilmektedir (Öztürk, 2009: 264).

3.6. Ekonomik Gücü Kontrol

Ekonomik güç dağılımının merkezileşmesini önleyen rekabet, ekonomik gücün sınırlanması ve kontrolü için toplumsal bir yöntem olarak ortaya çıkmaktadır. Rekabet olgusu çalışma ve başarıyı özendirmekte, başarılı ekonomik birimler ödüllendirilirken, başarısız olanlar piyasadan ayıklanmaktadır. Bireysel çıkarların toplumsal çıkarlarla uyumlaşması ve toplumsal çıkarların korunması rekabet özgürlüğü ile gerçekleşmektedir. Ekonomik gücün nasıl ortaya çıktığı ve nasıl kullanıldığı son derece önem taşımakta olup, ekonomik gücün kötüye kullanımını önlemek için rekabet kaçınılmaz olmaktadır. Ekonomik karar vericilerin elde ettikleri ekonomik güç sayesinde karşı tarafı sömürmeleri veya piyasa gücü ile rakiplerin önlenmesi gibi durumlarda rekabet olgusu kontrol sağlamaktadır. Rekabetin kontrol fonksiyonu sayesinde piyasa gücünün kötüye kullanılması, piyasa yapısının bozulması ve rekabete uygun olmayan sonuçların oluşması önlenmektedir. Rekabet piyasada tarafların kendi bireysel çıkarlarını izleyebildikleri özgürlük alanını koruyup gerçekleştiren araç olmaktadır. Rekabet girişimcilere kendi sorumlulukları altında, eldeki ekonomik kaynakları en optimal şekilde kullanarak kendi tercihlerini gerçekleştirme olanağı sunmaktadır. Tüketiciler rekabet sayesinde çeşitli arz seçeneklerinden yararlanabilmekte, çalışanlar rekabet sayesinde işyerlerini değiştirme şansı yakalayabilmektedir (Erkan, 1987: 125).

4. REKABET ÖZGÜRLÜĞÜNÜ ORTADAN KALDIRAN OLUŞUMLAR

Piyasa ekonomisine fonksiyonel işlerlik kazandırabilmek için rekabete dayalı bir piyasa sürecine gereksinim duyulmaktadır. Rekabete dayalı piyasa sürecinin ön koşulu ise rekabet özgürlüğüdür. Piyasa ekonomisine dayalı olarak organize olmuş bir ekonomik sistemin, nicel ve nitel açıdan refahını maksimumlaştırması için rekabet özgürlüğü temel koşuldur. Çünkü piyasa sürecinin işleyiş ve yönlenmesi rekabet özgürlüğü ile olmaktadır. Çalışma ve başarı ilkesine dayalı fonksiyonel işlerliğe sahip etkin bir rekabet süreci olmadan refahın ve piyasadaki mal donatımının nicel ve nitel açıdan maksimumlaştırılması olası değildir. Bu bağlamda rekabet özgürlüğü piyasa ekonomilerinin temel ve merkezi dayanağı olmaktadır (Erkan, 1987:175). Rekabet özgürlüğü için üreticilerin ve tüketicilerin davranış ve karar özgürlüğüne sahip olması, rekabetin etkinliği ve sürekliliği açısından piyasaya giriş ve çıkışların açık tutulması, rekabet eğiliminin (spirit of competition) bulunması, piyasa yapısının rekabetin oluşumu için uygun olması, yedek kapasite ve kapasite genişletme olanaklarının bulunması ve talebin fiyata duyarlı olması gerekmektedir. Dinamik rekabet süreci açısından, yenilikçi işletmelerin piyasaya girebilmeleri de büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle piyasaların, yeni firmaların girişine açık tutularak, açık piyasa haline getirilmesi

gereklidir. Açık piyasaya yeni girişler tüketicilere daha uygun koşullarda mal ve hizmet sunulmasına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda potansiyel girişlerin yarattığı baskı piyasada önceden faaliyette bulunan firmaları da rekabetçi davranışa zorlamaktadır. Rekabet özgürlüğü rekabet sürecine katılan herkesin yararına yararlıdır. Piyasaya giriş sınırlanmadığı sürece, her rakip yenilikçi rekabette yarar elde etmektedir. Piyasalara girişin sınırlanması ancak piyasada var olan firmaların korunması anlamına gelmektedir ki bu durumda rekabet özgürlüğünden bahsedilemez. Merkezden yönetimli Doğu Bloku sitemlerinin çökmesi rekabetçi ve yenilikçi bir iç dinamikten yoksun olmalarından kaynaklanmaktadır (Öztürk,2007a:289-290).

Ancak rekabet özgürlüğü bağlamında piyasaların açık olması yeni girişler için zorunlu olmakla birlikte yeterli değildir. Yeni girişimci ancak yeterli kâr elde etme olanağına sahip ise, yeni bir yatırımla yeni bir piyasaya girmeyi göze almaktadır. Gelecekteki kâr şansının yüksek olması çoğu kez teknik bir yenilikle gerçekleşmektedir. Bu nedenle yeni girişler, teknik bir yenilikle gerçekleşmektedir. Rekabetçi ortamda yüksek kârlar ancak sınırlı bir süre için geçerli olabilmektedir. Rekabetin güvenlik altına alınması için piyasaların açık tutulması kaçınılmaz olmaktadır (Erkan, 1987:102).

Birbirleri ile rekabet içinde bulunan firmaların; fiyat, ürün kalitesi, hediye, indirim ve reklâm gibi araçları kullanarak rakiplerine üstünlük sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Fiyat rekabetinde ürün fiyatı üzerinde yoğunlaşmakta ve firmalar indirim ve taksitli satışa giderek veya taşıma giderlerini karşılayarak tüketicilere daha uygun fiyatla mal ve hizmet sunma yarışı içerisinde girmektedir. Fiyat rekabeti homojen mallar için önem taşımaktadır. Ürün rekabetinde ise, malın kalitesinde veya malın tüketimi için gerekli olan yan hizmetlerde farklılaşmaya gidilmektedir. Piyasada söz sahibi olan büyük firmalar kartel, tröst, doğal tekel oluşturarak, mutlak maliyet avantajlarından yararlanarak ya da limit fiyat uygulayarak rekabeti engelleyebilmektedir. Piyasada söz sahibi olan büyük firmalar, bir yanda getirdikleri yeniliklerle ekonomik gelişmenin yaratıcısı ve garantisi olmakta, fakat aynı zamanda monopolcü durumuna geçmekte ve piyasada mutlak bir güce sahip olmakta diğer firmaların davranış özgürlüğünü sınırlayabilmektedir (Öztürk,2007a:290-291).

Rekabet özgürlüğü doğal ve yapay engellerle ortadan kaldırılabilmektedir. Doğal engeller, istisnai olarak, sermaye mallarının bölünemez olması nedeniyle, tek bir girişimcinin uygun maliyet koşullarında mal üretememesi nedeniyle oluşmaktadır. Yapay sınırlamalar ise, başarı rekabetine dayanmadan ekonomik yarar sağlamayı amaç edinen, ekonomik birimlerin davranış alanlarının haksız yere sınırlanmasına yol açan uygulamaları içermektedir. Böylece bireysel ekonomik özgürlükler ile rekabet özgürlüğü arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır (Stockmann, 1992:30-31).

Rekabet özgürlüğünü ortadan kaldıran durumlar karteller, tröstler, doğal tekeller, mutlak maliyet avantajları ve limit fiyat uygulamaları olarak ele alınabilir. İzleyen bölümde bu durumlar hakkında bilgi verilecektir.

4.1. Kartel

Karteller, bir anlaşmaya dayalı olarak üyeleri olan piyasa tarafları arasındaki rekabeti sınırlama amacı güden kurumlaşmış birleşmelerdir. Kartellerde hukuksal ve örgütsel bağımsızlık korunmaktadır. Karteller geçici anlaşmalarla oluşturulmakta olup, tröstlerden farklı olarak süreklilik taşımazlar. Aynı endüstri içinde faaliyette bulunan firmalar malın fiyatı, üretim miktarı, satış koşulları, indirim, ticari koşullar, reklama ilişkin önlemler, ürüne ilişkin belirli norm ve tiplerin belirlenmesi, rasyonelleştirme tasarımları araştırma ve geliştirme faaliyetleri, ihale ve ihaleye müracaat yöntemleri, piyasa payları vb alanlarda kartel oluşturabilmektedir. Fiyat ve gelir esnekliğinin düşük olduğu piyasalarda kartelleştirme eğilimi daha fazladır. Kartel, rekabete göre daha yüksek bir fiyatı garantilemekte, üstelik fiyat artışı karşısında talep esnekliği ne kadar düşük ise kâr elde etme şansı o derece yüksek olmaktadır (Erkan, 1987:159-160; Stockmann,1992:29-30). Karteller piyasada az sayıdaki firma arasında, sınırlı da olsa mevcut rekabeti kaldırıp monopol oluşturulması ve böylelikle aşırı yüksek fiyatlarla tüketicilerin sömürülmesi amacıyla yöneliktir. Piyasadaki satıcıların sayısı ne kadar az ve ürün ne derece homojen ise karşılıklı bağımlılık ilişkisi o derece yüksek, aksine satıcı ne derece çok ve ürün ne derece farklılaştırılmış ise bağımlılık ilişkileri o derece zayıf olmaktadır. Firmaların ellerindeki patentleri birbirine devretmeleri, lisans anlaşmaları, ihracat ve üretim kotaları, dolaysız yabancı sermaye yatırımları, kartelleşmeye yol açan başlıca uygulamalardır. Kartel anlaşmasına uymayan üyeye cezai yaptırımlar uygulanmaktadır. Kartellerin en yaygın olduğu sektörler, petrol, demir-çelik, kimya gibi sermayenin belli ellerde yoğunlaştığı sektörlerdir. AB başta olmak üzere birçok ülkede kartelleşmeye karşı yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Türkiye ile AB arasında imzalanan gümrük birliği anlaşması gereğince kartelleri engellemek için Rekabet Kurulu görevlendirilmiş bulunmaktadır (Öztürk, 2007a : 292).

4.2. Tröst

Endüstri içinde faaliyette bulunan firmalar hukuksal ve örgütsel bağımsızlıklarını koruyamayıp tek bir firma çatısı altında birleştiklerinde tröstler söz konusu olmaktadır. Tröst firmaların rekabeti ortadan kaldırmak amacıyla ortak hareket etmelerinden çok daha ileri giderek aralarında birleşip, tek firma gibi hareket etmeleridir. Birleşme sonucu tröst oluşturan firmalar bağımsız hareket etme yetkilerini büyük ölçüde kaybetmektedir. Tröstlerde, firmalar kartellerden farklı olarak bağımsız yapılarını sürdürmemektedir. Tröstlerde firmaların tüzel kişilikleri sona ermektedir. Kâr paylaşımı ve satışlar

aynı merkezden yapılmaktadır. Karteller gibi geçici olmayan tröstler piyasayı denetim altına alan dev kuruluşlar olup, firmalar arasında dikey ya da yatay yönde olabilmektedir. (Öztürk, 2007a : 292-293).

Kartellerin beşiği Almanya, tröstlerin beşiği ABD'dir. İlk kez 19. yüzyılda Rockefeller tarafından petrol firmalarına uygulanmış ve çok sayıda firma tek bir yönetim altında birleştirilerek dev birlikler oluşturulmuştur. Holdingler de tröstleşmeye olanak sağlayan uygulamalardır. Çünkü holdingler başka firmaların hisse senetlerini portföyünde toplayarak, bunları denetimi altına alan kuruluşlardır. Bunun gibi, füzyon, konzern ve merger adı verilen birleşmelerde tröstlere yol açabilmektedir. Tröstler piyasayı denetim altına alan ve serbest rekabeti kısıtlayan kuruluşlar oldukları için, çoğu ülkede tüketicileri sömüren kuruluşlar olarak düşünülmekte ve bunlara karşı yasal önlemler alınmaktadır (Seyidoğlu, 2002:644).

4.3. Çok uluslu Şirketler

Günümüzde küreselleşme olgusunun doğal bir sonucu olarak dünya üretiminin önemli bir kısmı çok uluslu şirketler tarafından karşılanmaktadır. Küreselleşme sürecinin yürütücüleri olan çok uluslu şirketler üretimde yenilik tekeli ellerinde bulundurmakta, üretim yeri seçiminde, dağıtım ve serviste büyük bir esneklik sergilemektedir. Dünya toplam ticaretinin önemli bir bölümü bu şirketler tarafından yürütülmekte ve dünya ticareti içinde çok uluslu şirketlerin payı her geçen gün artmaktadır. Teknolojik gelişmeyi de denetleyen bu dev kuruluşlar artık dünyanın hangi yöresinin gelişeceğini ve hangi alanların yeni teknolojilere sahip olacağını da belirlemektedir (Şaylan, 2003:221). Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya'da üstlenmiş bulunan, dünyanın her bir yanında şubeleri bulunan "devletsiz" çok uluslu şirketler, ekonomilerin birincil oyuncularını halini almaktadır. Ulusal devletlerin makro ekonomik ve endüstriyel politikalar ile ekonomiye müdahale etmesi çok uluslu şirketler tarafından küresel ölçekteki ortak kararların ve tüketici tercihlerinin yönlendirdiği rasyonel kaynak dağılım sürecini bozduğu ve etkin kaynak dağılımını engellediği iddia edilmektedir. Bu bağlamda gereksim duyulan temel amaç, ulusal eğilimli bürokrasi ve buna paralel olarak artan devlet müdahalesini aşmak, yeni ortaya çıkan açık küresel pazarlama ve üretim dünyasına girebilmektir. Etkin ulusal ekonomilerin ve bunlarla çakışmakta olan devlet politikalarının vadesinin dolduğuna inanılmaktadır. Bugün dünyada en büyük 700 çok uluslu şirket dünya pazarını yönlendirmektedir. Bu çok uluslu şirketlerin en büyük 200 tanesi dünya GSMH'nin %30'unu gerçekleştirmektedir. *200 dev çok uluslu şirketin dünya üretiminin üçte birini elinde tuttuğu bir dünyada serbest pazardan ve "görünmez el" den söz etmek ne anlama gelmektedir?* (Başkaya, 2000:12. Dünya ekonomisi temel dinamikleri bakımından uluslararasılaşmış ve kontrol edilemeyen piyasa güçlerinin hakimiyetine girmiştir. Başlıca aktörler ise hiçbir ulus devlete bağlı olmayan ve küresel piyasa avantajına göre dünyanın her

yerinde konumlanabilen çok uluslu şirketler olmaktadır.

4.4. Doğal Tekeller

Ölçek ekonomileri nedeniyle üretimin azalan maliyetlere bağlı olması, piyasada ekonomik olarak yalnızca bir firmanın faaliyette bulunması sonucunu doğurabilmektedir. Bazı endüstrilerde optimal üretim tesisi ölçeği çok büyüktür. Üretim tesisi ölçeği büyüdükçe parça başına maliyet azalan bir seyir izlemektedir. Bu durumda bir firma tüm piyasa talebini karşılayacak bir üretim kapasitesine erişebilmekte ve doğal tekele dönüşebilmektedir. Belli mal ve hizmetlerin bölünemez nitelik taşıyabilmesi, firmanın optimal üretim hacminin piyasaya oranla büyük olması ya da piyasa talebinin yetersizliği doğal tekellere yol açan başlıca nedenler arasında ilk akla gelenlerdir. Kimi alanlarda ise belli ham maddelerin tek sahibi olan firmalar maliyet açısından mutlak üstünlüğe sahip olmakta ve piyasaya giriş bu şekilde engellenebilmektedir. Bu durumlarda piyasa talebi ancak tek bir firma tarafından karşılanmaktadır. Bu nedenle doğal tekellere konu olan mal ve hizmetler büyük birimler şeklinde tek bir elden üretilebilmektedir. Başka firmaların bu alanlarda faaliyet göstermesi ekonomik açıdan kârlılık arz etmez. Doğal tekellerin faaliyette bulunduğu üretim alanlarında sabit maliyetler çok yüksek ve üretimin marjinal maliyeti çok düşüktür. Bu nedenle normal koşullarda marjinal maliyetin fiyata eşit olduğu nokta ortalama maliyetin altında kalmakta ve firma zarar etmektedir. Bu nedenle bu tür üretim alanları doğal olarak tekelleşme özelliğine sahiptir. Doğal tekel niteliğindeki firma sınırlı piyasa talebine yanıt verecek biçimde üretimini genişlettikçe, azalan maliyetlerden yararlanmakta ve optimal üretim kapasitesine ulaşmaktadır. Piyasaya başka bir firma girdiğinde tek bir firma tarafından karşılanan talep iki firma tarafından paylaşılacağından hiçbir firma optimal üretim kapasitesine ulaşamamaktadır. Hiçbir firmanın maliyeti tek firmanın üretim yapması durumundaki düzeye indirilememektedir. Bu olgunun altında yatan neden ise ölçek ekonomileridir. Doğal tekeller özellikle kamu hizmeti niteliği ağır basan su, elektrik, doğal gaz, metro işletmeciliği vb gibi etkinliklerde kendini göstermektedir. Bu tür hizmetler tek bir firma tarafından daha etkin şekilde yürütülmekte, rekabete konu olmamaktadır. Bu gibi hizmetler büyük ölçüde devlet tarafından üretilmektedir. Kamu hizmeti niteliği ağır basan doğal tekeller çok eskiden beri keşfedilmiş olup, bu tür mal ve hizmetler yasalarla düzenlenmektedir. Uygulamada doğal tekeller birçok ülkede merkezi devlet teşkilatının ya da yerel yönetimlerin mülkiyeti altında bulunmaktadır. (Öztürk, 2007a : 293-294).

4.5. Mutlak Maliyet Avantajları

Büyük ölçekli üretimin gerçekleştiği piyasalarda yerleşik firmalar ölçek ekonomilerine bağlı olarak mutlak maliyet avantajına sahip bulunmaktadır. Endüstriye yeni girişleri engelleyen en önemli nedenlerden biri olarak bilinen

mutlak maliyet avantajı sayesinde endüstride faaliyette bulunan yerleşik firmalar, yeni girecek firmalardan daha düşük maliyetle üretim yapabilmektedir. Yerleşik firmaların potansiyel firmalara karşı sağladığı mutlak maliyet avantajlarının başlıcaları potansiyel firmaların yerleşik firmaların sahip olduğu teknolojik bilgiye, üretim faktörlerine ham madde ve doğal kaynaklara ve sermayeye aynı koşullarda sahip olmayabilmeleridir (Dinler, 2005:190-191).

Birçok endüstriyel faaliyet alanında teknolojik bilgi düzeyi çok yüksektir ve giderek daha da yükselmektedir. Yerleşik firmalar eriştikleri teknolojik bilgileri kontrol altında tutarak yeni firmaların kendi üretim alanlarına girmelerini engellemektedir. Yerleşik firmalar sahip oldukları teknolojiye potansiyel firmaları ancak belli bir bedel ödemeleri karşılığında yararlandırmaktadır. Üretim için gerekli teknolojiye sahip olunmaması potansiyel firmaların endüstriye girişini engellemekte olduğu gibi, teknoloji için ayrıca bir bedel ödemek zorunda kalmaları maliyet dezavantajı nedeniyle endüstriye girişi sınırlandırmakta ve rekabeti ortadan kaldırmaktadır. Günümüzde giderek çok karmaşık hale gelen endüstriyel ürünlerin üretimi için gerekli olan başta nitelikli eleman olmak üzere birçok üretim faktörünü temin etmek, potansiyel firmalar için oldukça güçtür. Bu üretim faktörleri temin edilse bile yerleşik firmalarla aynı maliyet avantajlarına sahip olmak olası görünmemektedir. Bazen endüstride faaliyette bulunan firmalar, üretim için gerekli doğal kaynağa ya da ham maddeye tek başına sahip olabilmektedir. Bu gibi durumlarda potansiyel firmaların o endüstride faaliyette bulunması imkânsızdır. Potansiyel firmaların endüstriye girişini engelleyen bir diğer önemli etken yerleşik firmaların sahip oldukları sermaye avantajıdır. Günümüzde tesis ölçeği büyüyen endüstriyel ürünleri üretmek büyük sermaye istemektedir. Sermaye ise belirli ellerde toplanmaktadır. Potansiyel firmalar, yerleşik firmalar kadar sermayeye sahip olmadıkları gibi, yerleşik firmalarla aynı uygun koşullarda sermaye temin etme olanakları bulunmayabilmektedir. Piyasaya yeni bir firmanın girebilmesi bu firmanın ancak büyük ölçekte üretim yaparak maliyet avantajı elde etmesine bağlı bulunmaktadır. Büyük ölçekli üretimin söz konusu olduğu sektörlerde küçük işletmelerin piyasaya girmeleri çok güçtür (Öztürk, 2007a : 295-296).

4.6. Limit Fiyat Uygulamaları

Piyasalara girişin kolay veya zor olması piyasada var olan ekonomik birimlerin davranışlarını derinden etkilemektedir. Piyasaya girişin sınırlı olması durumunda rekabet yoğunluğu azalmakta ve piyasada bulunan sınırlı sayıda firma arasında davranışların uyumu kolaylaşmaktadır. Piyasada yerleşik firmalar piyasaya yeni girecek firmaları engellemek için limit fiyat uygulayabilmektedir. Potansiyel firmaların endüstriye girmelerini engellemek için, yerleşik firmaların uzun dönem ortalama maliyetlerinin altında bir fiyattan satış yapmaları limit fiyat uygulaması olarak bilinmektedir. Endüstride az sayıda

firmanın faaliyette bulunduğu durumlarda piyasaya yeni firmaların girmesi girişimi, şiddetli bir tepki ile karşılanmaktadır. Yerleşik firmalar yeni girişi engellemek için fiyatı düşürerek yeni gelen firmaları piyasaya girişten caydırmaya çalışmaktadır. Tüm bu rekabeti engelleyen durumlarda, piyasada serbest fiyat oluşumu ve fonksiyonel rekabet ortadan kalkmaktadır. Rekabet özgürlüğünün ortadan kalktığı bu gibi durumlarda başarısız işletmeler ayakta kalmaya devam etmekte, yenilik için gerekli motivasyon ortadan kalkmakta, uyum esnekliği azalmaktadır. Bu bağlamda rekabeti ortadan kaldıran bu gibi durumlarda devletin rekabetin yaratılması ve korunmasını sağlayacak bir rekabet politikası izlemesi kaçınılmaz olmaktadır. Üretim faktörlerinin mülkiyeti ve karar hakkı ile enformasyon haklarının belli yasal kurallara bağlanması gerekmektedir. Devlet bilinçli olarak oluşturduğu rekabet politikası ile rekabet düzenini korumalı aksak rekabetçi oluşumları kontrol etmelidir. Haksız rekabetin önlenmesinde devlete önemli görevler düşmektedir. (Öztürk, 2007a : 296-297).

5. AKSAK REKEBETÇİ OLUŞUMLARIN ENGELLENMESİNDE DEVLETİN ROLÜ

Devlet rekabeti teşvik etmek ve tüketicileri aksak rekabetçi oluşumlara karşı korumak amacıyla çeşitli önlemler almak zorundadır. Firmaların kendi aralarında anlaşarak kartel ve tröst oluşturmaları, piyasada hâkim bir pozisyon elde etmek için kendi aralarında tekelleşme girişimlerine karşı koymak amacıyla hükümet tarafından yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Anti-tröst hukuku olarak da adlandırılan rekabet yasalarının temel hedefi rekabetçi piyasalar yaratmak ve böylece ulusal refahı maksimize etmektir. Siyasal iktidarlar tarafından çıkarılan yasalarla düzenlenen rekabet hukuku etkin bir rekabet politikasının en önemli unsurudur (Hoekman ve Mavroidis, 2002: 4). Aksak rekabet piyasalarının yarattığı sakıncaları önlenmesi ve kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması amacıyla devlet piyasa ekonomisinin işleyişine müdahale etmekte, anti tröst yasaları çıkararak piyasadaki tekelleşmeye yol açan eğilimleri önlemeye çalışmakta, azalan maliyet koşullarının geçerli olduğu durumlarda doğal tekeller aracılığıyla mal ve hizmet üretmekte, marjinal maliyetin sıfır olduğu üretim koşulları altında, kamu kuruluşları aracılığıyla hizmet sunmaktadır (Bulutoglu, 1997:20). Devlet bazı mal ve hizmetlerin üretim ve tüketiminden kaynaklanan teknik özellikler nedeni ile (tüketimi toplum için zorunlu sayılan malların monopoller tarafından üretimi, azalan maliyet ve sıfır marjinal maliyetle üretimde bulunma olanağının varlığı, birlikte tüketim özelliği, negatif ya da pozitif dışsallık yayan mal ve hizmetlerin piyasa tarafından eksik ya da fazla üretimi gibi) piyasa ekonomisi alanına girerek özel mal ve hizmet de üretebilmektedir. Bu durumda devlet ya kendi doğal tekelleri ya da kamu ekonomik kuruluşları aracılığıyla özel mal ve hizmet üretmekte ya da piyasadaki firmaların üretim ve fiyatlama politikalarını belirleme yoluna

gitmektedir. Yoğun dışsal ekonomi yaratan ve azalan maliyet koşulları altında üretim yapan kamu kuruluşlarının, fiyatlarını marjinal maliyet fiyatlaması ilkesine uygun olarak saptamaları durumunda hem kaynak tahsisinde etkinlik sağlanmakta hem de diğer kamu ekonomisi amaçlarına kolayca ulaşılabilmektedir (Şener, 2001:16-73-91).

Piyasa sistemine dayalı bir ekonomide rekabeti, özel ekonomik birimlerin sınırlamalarından koruyan yasaların ve düzenlemelerin bulunması zorunludur. Çünkü *rekabet kendi kendine sürdürülebilir bir süreç değildir*. Piyasa ekonomisi için etkin bir rekabet sürecinin var olması gerekmekte, rekabet sürecinin devamlılığı için de *devletin bilinçli olarak bir rekabet politikası oluşturması kaçınılmaz olmaktadır*. Piyasa ekonomisinin fonksiyonel işlerliği için piyasalarda rekabet özgürlüğünün bulunması, bunun dinamik bir rekabet süreci olarak işlemesi ve bu süreçte güçlü olanın değil, başarılı olanın kendisini kabullendirmesi gerekli olmaktadır. Devletin bir rekabet politikası bulunmadığında başarılı olan değil, güçlü olan piyasaya egemen olmakta, rekabet yarışı ortadan kalkmakta ve piyasa sistemi fonksiyonel işlerliğini yitirmektedir (Erkan, 1999:36).

Rekabetin düzenlenmesi, korunması ve gerçekleştirilmesi devletin görevidir. Devlet oluşturduğu rekabet politikası ile rekabetin ön koşullarını yaratarak ve işleyişini düzenleyerek piyasa ekonomisinin fonksiyonel işlerliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda rekabetin düzenleme ve korunmasının devlet tarafından üstlenilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Piyasada özel çıkarların gerçekleştirilmesi için uğraşan ekonomik birimlerde rekabetten ve rekabetçi davranışlardan kaçma eğilimi söz konusu olabilmektedir. Rekabetten sapma yönündeki eğilim ve baskıların, rekabeti yaratma ve koruma yönündeki düzenlemelerle dengelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle rekabeti düzenleme görevi devlete düşmektedir. Devlet bu alanı rekabet hukuku ile düzenlemekte, rekabet politikası ile işleyişini yönlendirmektedir. Devlet, yasal düzenlemelerle rekabetin yaratılması ve korunması için gerektiğinde yasaklayıcı önlemlere, birey karar vericilerin ekonomik gücü kötüye kullanmalarına ve piyasa yapısının değiştirilmesine yönelik kimi araçlardan yararlanabilmektedir (Erkan,1987: 94, 190-191; Thieme, 1992:45-46)).

Yasaklayıcı önlemler, rekabeti sınırlandırıcı davranış biçimlerini yasaklayarak rekabeti korumayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda kartel ve tröst oluşturmak, piyasada paralel davranışlara gitmek, rakibi önleyici ve piyasadan atmaya yönelik davranışlar yasaklanmaktadır.

Rekabete ekonomik gücün kötüye kullanımını engellemeye yönelik önlem ve araçlar, rekabet sınırlamalarının nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik değildir. Burada rekabeti önleyici olabilecek piyasa gücü ve piyasa yapılarının varlığı kabul edilmekte olup, bunun kötüye kullanılmasının önlenmesi için gözetim ve denetim yoluna gidilmektedir. Örneğin piyasada

karşı tarafın sömürülmesi ya da ekonomik gücün, rakip firmanın piyasaya girişini engelleyici olmasının önlenmesi bu tür politikalar arasında sıralanabilir.

Piyasa yapısının değiştirilmesinde ise, piyasada egemen olan ve rekabeti bozan yapıya devlet müdahale etmektedir. Bu araç ile aksak rekabetçi piyasa yapıları rekabetçi bir piyasa yapısına dönüştürülmektedir. Bu müdahaleler rekabeti önleyici durumların nedenlerini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Piyasa yapısını değiştirmeye yönelik politikalar doğrudan ya da dolaylı yoldan olabilmektedir. Doğrudan piyasa yapısını değiştirmeye yönelik araçlar, piyasa yapısını bizzat ve doğrudan değiştirme amacı gütmektedir. Örneğin haksız olarak oluşturulan kartel ve tröstlerin dağıtılması şeklindeki müdahale bu türdendir. Dolaylı araçlar, kullanılan belli bir aracın yarattığı etkilere bağlı olarak, bu etkiler sonucu piyasa yapısının değişmesini sağlama amacındadır. Böylece aracın kendisi değil, yarattığı etki piyasa yapısının değişimine yol açmaktadır. Ek vergi koyarak, sübvansiyonlar vererek piyasaya yapısının değiştirilmesi veya kamusal işletmelerin piyasaya girip faaliyette bulunması dolaylı araçlara örnek oluşturmaktadır.

Piyasa ekonomilerinde getirilen yasal düzenlemeler, piyasalara alıcı ve satıcı olarak girmek isteyen herkesin serbest giriş ve çıkışını sağlamaya yöneliktir. Bu yolla piyasaların açık piyasa olarak düzenlenmesi sağlanmaktadır. Ancak belli piyasalara giriş çıkışın “izin, ruhsat” gibi belli koşul ve sınırlandırmalara dayanması sınırlı açık piyasaları yaratmaktadır. Banka, sigorta, eczane gibi kuruluşlar ve yürütülmesi kamu yararını ilgilendiren alanlar, özel yasalarla düzenlenmektedir. Yasal düzenlemelerle piyasaların rekabete kapatılmaları sonucu kimi zaman devlet monopollerini yaratılabilmektedir (Erkan,1987:75). Piyasalara giriş ve çıkışın aksak rekabet piyasalarında piyasa yapılarına bağlı olarak sınırlandırılması, piyasaların fonksiyonel işlevini azaltmakta ve rekabet politikasının konusunu oluşturmaktadır.

Piyasa sisteminin olumsuz sonuçlar yarattığı, yetersiz kaldığı veya hiç işlemediği alanlarda devlet piyasa sonuçlarını düzelterek ya da kendisi devreye girerek belli mal ve hizmetleri sumaktadır. Bu malların başında ise kamusal mal ve hizmetler gelmektedir. Kamusal malların teknik özellikleri bu malların piyasada özel mal olarak üretilmesini engellemektedir. Serbest piyasada üretilmeleri olası görülmeyen kamusal malların üretimi siyasal otorite tarafından belirlenmektedir. Özel malların üretimi için gerekli rekabet olgusu kamusal mallar söz konusu olduğunda yerini politik seçim sistemine bırakmaktadır (Öztürk, 2007b:84). Kamusal malların üretim ve dağıtımına ilişkin kararlar piyasanın değil devletin siyasal kararlarına bağlı olarak yürütülmekte bu nedenle rekabet politikasının dışında kalmaktadır. Kamusal malların üretiminde piyasa yetersiz kalmakta işlevini yitirmekte ve eşgüdüm aracı olarak piyasanın yerine kamusal birimler geçmektedir.

6. SONUÇ

Liberal sistemde temel ekonomik sorunların çözümü düzgün işleyen fiyat mekanizması tarafından sağlanmaktadır. Düzgün işleyen fiyat mekanizması, belirli koşulların varlığına dayanan tam rekabet piyasasının geçerli olması halinde mümkündür. Gerçek ekonomik yaşamda rekabetin en iyi şekilde sağlandığı ideal bir piyasa olan tam rekabet piyasasına örnek verilebilecek mükemmellikte bir piyasaya rastlamak zordur. Çok sayıda alıcı ve satıcının olduğu, piyasaya giriş ve çıkışın serbest olduğu, malların homojen ve gerek üreticilerin gerekse tüketicilerin tam bilgili olduğu hiçbir mal ve hizmet piyasası gösterilemez. Bu bağlamda, tam rekabet piyasası gerçek yaşamda uygulanması mümkün olmayan sanal bir piyasa olmaktan öteye gidememektedir. Tam rekabet piyasası, alıcılar ve satıcılar için rasyonellik, tam bilgi, sürtünme yokluğu, mükemmel hareketlilik, üretim faktörlerinin tam bölünebilirliği varsayımına dayanır. Oysa gerçek yaşamda bu varsayımların hiç biri tam olarak söz konusu olmaz. Girişimciler sermaye yetersizliği nedeni ile kârlı gördükleri her alanda faaliyette bulunamazlar. Ölçek avantajlarına sahip firmalar endüstriye yeni girecek olan işletmelere karşı limit fiyat uygularlar. Büyük firmalar ölçek ekonomileri nedeniyle çok sayıda küçük firmadan daha düşük birim maliyetle üretim yapabilmektedir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, tek bir firma veya az sayıda büyük firma piyasaya egemen olabilir. Firmalar rekabeti ortadan kaldırmak için anlaşarak kartel ve tröst oluşturabilirler. Piyasa fiyatını etkileyecek kadar az sayıda satıcının bulunduğu aksak rekabet piyasalarında satıcılar elde ettikleri piyasa gücü sayesinde, fiyatları kontrolleri altına alarak, ürettikleri malları tam rekabet piyasası fiyatlarına göre daha yüksek fiyattan satabilmek için üretimlerini yapay olarak kısılabilmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı günümüzde tam rekabet piyasası değil, aksak rekabet piyasası egemendir. Bu nedenle yeni firmalar kolaylıkla piyasaya girememekte, yerleşik firmalar ise teknolojideki gelişmeleri izlemekten daha çok, kârını maksimum kılmak gayreti içerisinde bulunmaktadır. Piyasanın rekabetçi yapısındaki bozulmalar sonucunda, piyasanın etkin işlediği varsayımı geçersiz hale gelmekte ve piyasa başarısız olmaktadır.

Aksak rekabet piyasalarının varlığı, serbest piyasa ekonomisinin etkinlik ve optimaliteyi kendiliğinden sağlayacağı yolundaki inancı önemli ölçüde sarsmıştır. Kaynak tahsisinde ekonomik etkinliklerden ciddi sapmalara yol açan ve toplumsal refahı düşüren aksak rekabetçi üretim biçiminin yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek için, devlet ekonomiye müdahale ederek toplumsal refahı maksimize etmeye çalışmaktadır. Devlet piyasadaki aksak monopollerini devletleştirerek ya da aksak rekabet koşullarını önleyici önlemler alarak toplumsal refahı maksimize edecek şekilde üretim miktarını ve fiyatı belirleyebilmektedir. Bu amaçla, tekelci üretim alanlarına diğer firmaların girişini kolaylaştırıcı yasal düzenlemeler getirmekte ve aşırı kârı vergilendirerek

aksak rekabet koşullarını iyileştirmeye çalışmaktadır. Aksak rekabetten dolayı ortaya çıkan maliyetlerin minimize edilmesi için devletin rekabeti düzenleyici önlemler alması kaçınılmaz olmaktadır. Ekonomide aksak rekabetçi oluşumlar nedeniyle etkin kaynak dağılımının gerçekleştirilememesi devlet müdahalesi için bir gerekçe oluşturmaktadır. Devlet rekabeti bozan aksak rekabetçi oluşumları önleyen politikaları uygulamaya geçirerek ekonominin işleyişini etkin hale getirmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- Başkaya, F. (2000), **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı.
- Bulutoglu K. (1997), **Kamu Ekonomisine Giriş Devletin Ekonomik Bir Kuramı**, Filiz Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul.
- Dinler, Z. (2002), **Mikro Ekonomi**, Ekin Kitabevi, 14. Baskı, Bursa.
- Dinler, Z. (2005), **İktisada Giriş**, Ekin Kitabevi, 11. Basım, Bursa.
- Encaoua, D ve A. Hollander, (2002), “Competition Policy and Innovation”, **Oxford Review of Economic Policy**, Vol. 18, No: 1, Oxford University Press.
- Erkan H. (2000), **Bilgi Uygarlığı İçin Yeniden Yapılanma**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara.
- Erkan, H. (1987), **Sosyal Piyasa Ekonomisi Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması**, Konrad Adenauer Vakfı Yayını, İzmir.
- Guerrien B. (1999), **Neo-Klasik İktisat** (Çeviren: E. Tokdemir), İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Hoekman, B. ve P. C. Mavroidis, (2002), “Economic Development, Competition Policy, and The World Trade Organization”, The World Bank, **Policy Research Working Paper** No: 2917.
- Khemani, R. S., (2002), “Competition Policy Economic Adjustment and Competitiveness”, (Ed., Nabi, Ijaz), **Building Competitive Firms: Incentives and Capabilities**, The World Bank Publications, Washington, DC, s.77-97.
- Nicholson, W. (2002), **Microeconomic Theory Basic Principles and Extensions**, The Dryden Press, 8. Edition, New York.
- Öztürk, N. (2007a), **Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına Ekonomide Devletin Değişen Rolü**, Palme Yayıncılık, Ankara.

- Öztürk, N. (2007b), **Kamu Tercihinin Tespitinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Yolları**, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Öztürk, N. (2009), **İktisatta Bölüşüm Kuram Politika**, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Savaş, V. (2000), **Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Seyidoğlu H. (2002), **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, Güzem Can Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Stiglitz, J. E. (1994), **Kamu Kesimi Ekonomisi**, (Çeviren: Ö. F. Batirel), Marmara Üniversitesi Yayın No:549, İstanbul.
- Stockmann K. (1992), “Sosyal Piyasa Ekonomisinde Rekabetin Fonksiyonları ve Korunması”, (Çeviren: Meneviş Ögüt), **Sosyal Piyasa Ekonomisinin Rekabet Boyutu**, (Yayına Hazırlayan: Hüsnü Erkan), Tükelmat A. Ş., İzmir, s.17-39.
- Şaylan, G. (2003), **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Şener, O. (2001), **Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım, 7. Baskı, İstanbul.
- Telatar F. (2004), **Politik İktisat Politikası**, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Thieme H. J. (1992), “Piyasaların Düzenleniş İlkesi Olarak Rekabet” (Çeviren: N. Oğuzhan Altay), **Sosyal Piyasa Ekonomisinin Rekabet Boyutu**, (Yayına Hazırlayan: Hüsnü Erkan), Tükelmat A. Ş., İzmir, s.40-65.
- Türkan, E. (2001), **İkinci En İyi Ekonomik Siyasal ve Sosyal Sapmalarla Mücadele ve Erdemli Sapmalar Kuramı**, Liberte Yayını, 1. Baskı, Ankara.
- Ünsal, E. (1998), **Mikro İktisat**, Kutsan Ofset Matbaacılık, 2. Baskı, Ankara.
- Wallis, L. Joe ve Dollery E. Brian (1999) **Market Failure Government Failure Leadership and Public Policy**, Macmillan, London.
- Young R. (2003), **Market Failure Questions and Answers**, (www.tutor2u.net/shop/Market%20Failure%20QA%20Contents.pdf), s. 1-53.
- Erkan H. (1999) “Türk Toplumunda Kültür ve Rekabet, Rekabet Kurumu Yayınları, **Perşembe Konferansları**, Kasım 1999, Ankara, s. 33-75.